

דבורה הכהן

רחל ינאית בן-צבי וחוות הלימוד לבנות בירושלים

סיפור תולדות ההתיישבות בארץ ישראל הוא סיפורן של תנועות חברתיות, של מציאות כלכלית ופוליטית, והתמורות שעברו יישובים שונים משקפים את האילוצים שבהם פעל היישוב. היו יישובים שכל הווייתם הייתה טבועה בחותמה של אישיות אחת, כזו הייתה חוות הלימוד של רחל ינאית בן-צבי בתלפיות. החווה נועדה לבנות בלבד. למעשה זה לא היה יישוב, אלא משק חקלאי שיעדיו היו כאלה של מפעל חברתי-חינוכי – להיות מנוף להכשרתן ולקידומן של נשים בכל עבודות המשק. רחל ינאית החשיבה במיוחד את העבודה החקלאית, אולם המפעל בכללותו נועד להשגת שוויון לנשים במישור הכלכלי ובמעמדן בחברה.

ינאית לא הייתה יחידה אף לא הראשונה שביקשה לחזק את מעמדה של האשה בארץ – אולם כל ימיה ניסתה לסלול לה נתיב משלה. ינאית הזדהתה עם חברותיה בנות העלייה השנייה שביקשו לקחת חלק שווה בכל תחומי העשייה של המהפכה הציונית. היא הייתה מעורבת בצמתים המרכזיים של הפעילות הציבורית הכללית; חברה ב"אסיפת הנבחרים", ציר בקונגרס הציוני העולמי, השתתפה בוועידת היסוד של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל, ואף ראתה אתגור בחדירה למעוזם המובהק של הגברים – לתחום הביטחון. רבות הזכירה את פעילותה בהגנה והחשיבה את חברותה במטה ההגנה בירושלים,¹ כמו רצתה להפגין שאין תחום הסגור בפניה, ואולם בו בזמן השתתפה בתנועת הפועלות, התנועה שקראה תיגר על היחס המפלה כלפי הנשים מצד חבריהן, על קיפוחן במעמד החברתי ובתחום התעסוקה. ינאית גילמה את הדילמה של נשות העלייה השנייה חברות תנועות הפועלים. כאשר הן צעדו כתף אל כתף עם חברי תנועתן, הן האמינו שהמהפכה החברתית שהן באו לחולל בארץ תפיל גם את המחיצות בין הגברים לנשים בכל תחומי העשייה, אך, למגינת לבן, נוכחו לדעת שהייתה זו תקוות שוא: "הצעירים מצאו להם את דרכם ומקומם הראוי בארץ, ואנחנו

1 רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים, פרקי חיים, תל-אביב 1959; בן ציון מיכאלי, הגברת הראשונה, רחל ינאית – רעיית הנשיא בן-צבי, תל-אביב 1992.

הצעירות לא רק שלא מצאנו מקומנו, כי אם גם נפגשנו עם מציאות כזו שהחשיכה את עולמנו היפה שבנינו לנו".² ינאית הצטרפה לחברותיה במאבקן לשינוי המציאות החברתית, והודהה עם המטרות שהציבו לקידום מעמדן של הנשים בפעילות הציבורית ובהשגת שוויון בשוק העבודה. היא השתתפה בוועידות ובמועצות של תנועת הפועלות, אך לא חדלה מפעילותה גם במישור הציבורי הכללי. היא עשתה כל מאמץ לבצר את מעמדה ולמלא תפקיד שווה לחבריה במוסדות התנועה הציונית העולמית, במוסדות הארץ-ישראליים ובמפלגתה.

תמיד ביקשה ינאית לשמור על עצמאותה וככל האפשר גם על ייחודה. היא הייתה חברה במוסדות ובארגונים שונים אבל גם עקפה אותם ופעלה מחוץ להם. בהקמת משק פועלות וחוות לימוד בשכונת תלפיות שבירושלים באו לביטוי עמדותיה ודרכי פעולתה, במהלך פעולתה השתקפה גם ההתנגשות בין שאיפות ותכניות ובין אילוצי המציאות. באלה בעיקר יעסוק מאמר זה.

רחל ינאית בן-צבי על רקע תקופתה

רחל ליסאנסקי החלה את פעילותה בתנועה הציונית בימי נעוריה בעיר הולדתה מאלין שבאוקראינה, והייתה ציר בקונגרס הציוני השביעי (בזל 1905). היא השתתפה בוועידת פולטבה שבה נוסדה מפלגת "פועלי ציון", תנועה אוואנגארדית שראתה עצמה חלוץ העובר לפני המחנה שמטרתו בניין הארץ והקמתה של חברה חדשה הדוגלת בצדק חברתי. תנועה זו אימצה לה ערכים ומבנים שונים מאלה שעזבו מאחוריהם בקהילות היהודיות המסורתיות במזרח אירופה, הם ביקשו לחולל מהפכה חברתית ותרבותית. היא עלתה ארצה בעיצומה של העלייה השנייה (1908).³

רחל ליסאנסקי הייתה לרחל ינאית. היא הלכה בגדולות, וגם השם שבחרה לה תאם את כיוון מחשבתה, ינאית – על שם ינאי, המלך החשמונאי.⁴ ינאית קבעה את מושבה בירושלים ולא הלכה עם רוב חבריה שפנו לעמק הירדן, לגליל ולמושבות יהודה. סביר להניח שאחת הסיבות לכך הייתה הימצאותו בירושלים של חברה הקרוב, ולימים בעלה – יצחק בן-צבי, שקדם לה בעלייתו

2 שרה מלכין, על הפועלת בכנרת, הפועל הצעיר תרע"ג, עמ' 13-11.

3 מ' שילה, "רחל ינאית בן-צבי", העלייה השנייה, אישים, (בעריכת ד' צחור), ירושלים 1997, עמ' 99-96; מיכאלי, הגברת הראשונה, עמ' 11.

4 נראה שהיא לא הטיבה להכיר את דמותו של המלך החשמונאי, שאופיו ומעשיו לא זיכו אותו בשם הראוי להתפאר בו.

ארצה.⁵ בן-צבי היה מהפעילים המרכזיים ב"פועלי ציון", ויחד עם חברו דוד בן-גוריון יזמו את הוצאת כתב העת "האחדות", וינאית הצטרפה אליהם בעריכה.⁶ בשנת 1911 כאשר בן-צבי ובן-גוריון יצאו לקושטא ללמוד משפטים, החליטה ינאית לצאת לצרפת ללמוד אגרונומיה, כדי לרכוש ידע בתחום שבו התעתדה לעסוק. היא חזרה ארצה ב-1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה וביקשה להקים משק חקלאי, אולם תכניותיה נדחו עד לאחר המלחמה.

הקמת משק פועלות נחשב בעיניה לאתגר גדול והיא הקדישה כוחות רבים להקמתו, הגם שלא היה זה רעיון מקורי שלה, וכבר הקדימוה אחרות. בחירת ירושלים כמקום המשק הייתה בעייתית: פיתוח משק חקלאי בתוך סביבה עירונית, ובמקום שסבל ממחסור חמור במים הערים קשיים רבים. אולם לאחר שהיא בחרה בירושלים לזירת פעילותה, לא ויתרה גם על המאויים שלה בהכשרתן החקלאית של הנשים.

משק הפועלות הראשון הוקם בשנת 1911 בכינרת ביזמתה של חנה מייזל.⁷ הקמתו סימנה אבן דרך חשובה במאבקן של הנשים שעלו ארצה במסגרת העליות החלוציות, שלחמו לבצר לעצמן מעמד שווה ועצמאי בקרב ציבור הפועלים בארץ, הן בתחום התעסוקה והן בפעילות התנועתית. משק הפועלות נועד להעניק לחברותיו הכשרה חקלאית כדי לפרוץ את מעגל התעסוקה המסורתית של הנשים בתחום משק הבית, ולהעלות את דימוין כשוות לפועלים בכל תחומי הפעילות הציבורית.⁸

העבודה החקלאית נחשבה לראשונה במעלה בקרב בני העלייה השנייה, חניכי האידאולוגיה הסוציאליסטית, שביקשו לשנות את המבנה התעסוקתי של העם היהודי. הם העלו על נס את עבודת הכפיים, ובייחוד את העבודה החקלאית.⁹ הקבוצות והקיבוצים שהקימו בני העלייה השנייה והשלישית גילמו את הרעיונות האלה, שכללו הגשמת הערכים של שוויון וצדק חברתי.¹⁰ העולות הצעירות, שנאבקו לצד חבריהן הגברים כשוות בין שווים על הזכות לעלות לארץ ולהתיישב בה, נכזבו לגלות כי בארץ פג השוויון ביניהם, ולא

5 מ' מינץ, "יצחק בן-צבי", העלייה השנייה, אישים (לעיל הערה 3), עמ' 89-88.

6 כתב העת ראה אור לראשונה בשנת 1910, עורך נוסף היה יעקב זרובבל.

7 מ' שילה, "חוות הפועלות בכנרת, 1911-1917", קתדרה, 14, ירושלים 1990, עמ' 81-112.

8 שילה, שם.

9 ש' אטינגר, "האידאולוגיה של העלייה השנייה", העלייה השנייה, מחקרים (בעריכת י' ברטל) ירושלים 1997, עמ' 11-3; ש"צ אייזנשטדט, החברה הישראלית, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 12-14.

10 אייזנשטדט, שם.

ניתן להן לקחת חלק בעבודת השדה לצדם של הפועלים: "רצינו יחד עם חברינו בדעה לפנים, לעבוד עבודה אחת, אך מהצעד הראשון פגשנו צער ועלבון", כתבה שרה מלכין מהפועלות הראשונות שנאבקו לבסס את מעמדה של הפועלת.¹¹ במיוחד ביקשו הפועלות לקחת חלק בעבודת השדה שהחלוצים החשיבוה גם כמבטיחה התעלות הפרט, והנשים רצו "להשיג על ידה את אותם החופש, היופי ושלמות הנפש".¹² אולם עמדותיהן של הצעירות לא נתקבלו על דעת חבריהן. גם בקבוצות הפועלים האוואנגארדיים נשמר היחס המסורתי כלפי הנערה שמקומה בניהול משק הבית. "בארץ קיוותה החברה לכונן לה חיים אחרים, להיות עובדת אדמה כחבריה, והנה, אנחנו באום ג'וני שנים עשר איש עלינו, וביניהם- שתי חברות כמספר הדרוש למטבת. וגורלה פה כגורלה שם [בגולה]."¹³

מאבקן של נשות העלייה השנייה לא הסתכם בחדירה לעבודת השדה, הן נאבקו על חירותן ושוויון מעמדם בכל התחומים; העבודה החקלאית הייתה לסמל מאבקן גם בשל הקשיים הכרוכים בה.¹⁴ המודעות של הנשים למצבן הנחות בחברה הנשלטת בידי גברים וניסיונות ההתארגנות שלהן לשפור מצבן ולהשגת שוויון במשק ובחברה, מאפיינים את הגישה הפמיניסטית שהתפתחה בארץ רק כמה עשורים לאחר מכן. אולם הקמת משקי הפועלות של נשות העלייה השנייה לא באו מתוך רצון להתבדלות ולא כהאשמה והתרסה נגד הגברים כגורמי האפליה והקיפוח. רבות מהן נטו לראות את מקורן של אי השוויון בסיבות אובייקטיביות ולא בתפיסות ובמבנים חברתיים שקיבעו את נחיתותה של האשה. הן סברו כי מקור האפליה נעוץ בהעדר כישורים הולמים של הנשים שחסם את דרכן בתעסוקה. רבות האמינו כי בהקניית ידע ומיומנות בעבודות שונות לנשים יצליחו לסלק את המעצור המונע את שוויון בחברה. האתגר הגדול שלהן היה חדירה לעבודה החקלאית שבה נדרשו כוחות פיזיים וכאן בלטה עליונותם של הגברים. נשות העלייה השנייה סברו כי רכישת ידע ומיומנות בעבודה החקלאית, ובמיוחד פיתוח ענפים מסוימים, כגון ירקות,

11 ש' מלכין, ראשונה לחלוצות בשדות ישראל, דגניה א, 1950, עמ' 54-50; ב"ש שטרן, תנועת הפועלות בארץ-ישראל: מועצת הפועלות 1920-1939, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, אוניברסיטת חיפה, 1997, עמ' 2-3.

12 "ע"ד הפועלת בכנרת", הפועל הצעיר (תרע"ב) גיליון 11, מובא אצל שילה, חוות הפועלות, עמ' 84-85.

13 י' ברץ, דגניה א, ירושלים תש"ח, וראו שם, עמ' 86.

14 חנה מיזל שהקימה את חוות הלימוד הראשונה הייתה פעילה בהתארגנות תנועת הפועלות שהחלה ביזמת כנות העלייה השנייה. וראו: ב"ש שטרן, תנועת הפועלות בא"י; ד' יזרעאלי וד' ברנשטיין, "הפועלות בעלייה השנייה", העלייה השנייה, מחקרים (בעריכת י' ברטל), יד בן-צבי, ירושלים 1997, עמ' 294-307.

לול ורפת, יתאימו לכושרן הפיזי של הנשים ויסירו את המחסום מפני העסקתן בעבודה החקלאית. הן רצו להכשיר את חברותיהן גם בניהול מקצועי של מטבחים, ניהול משק בית, ומלאכות שונות כגון תפירה, שיאפשרו לנשים להשתלב במעגל התעסוקה ולהפחית את תלותן בגברים. תפיסה זו עמדה בבסיס התארגנותן בתנועת הפועלות.¹⁵

בשאלת תחומי ההכשרה במשק הפועלות נחלקו הדעות בין אלה שציידו בהכשרת הצעירות בחקלאות, ובין אלה שחייבו את הכשרתן במגוון של ענפים כולל ניהול משק הבית. רחל ינאית הייתה בין אלה שהדגישו את עבודת האדמה כמבחן החשוב של פריצת הנשים לתוך מערכת העבודה על בסיס שוויוני.¹⁶

המשתלה – ראשיתו של משק הפועלות בירושלים

ינאית השתתפה בוועידות הפועלות שיזמו חברותיה, אולם בה בעת פעלה בנפרד, על פי הבנתה ובדרך משלה. כך נהגה בבואה להקים משק פועלות בירושלים. זו הייתה יזמה שלה וגם ההתארגנות וכל שלבי ההקמה נעשו על ידה. שעה שבחווה בכינרת התקבצה קבוצת חברות, וענפי המשק שהוקמו היו מגוונים וכללו גידול עופות, רפת, גן ירקות וגם משתלה של עצי נוי,¹⁷ ביקשה ינאית לתת צביון מיוחד למשק שלה, והחליטה להתמקד בנושא הייעור. לדבריה התגבשה בה שאיפתה זו עם עלייתה ארצה, ורשמיה הקשים מהרי הארץ הקרחים שהיו ניגוד חריף לנופי היערות בארץ מוצאה, הם שהניעו אותה בכיוון זה.¹⁸

מלחמת העולם הראשונה טרפה את כל מערכות היישוב: חוסר ביטחון, גירויים, מאסרים, רעב ומצוקה בשנות המלחמה מנעו אפשרות פעולה, ורק לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים ניסתה ינאית לממש את תכניתה. בלי לחכות להתארגנות של קבוצת חברות ותוך נקיטת יזמה עצמאית, היא שכרה

15 ד' יזרעאלי, "תנועת הפועלות בא"י מראשיתה עד 1927", קתדרה, 32, תמוז תשמ"ד, עמ' 110; ד' ברנשטיין, אשה בארץ-ישראל, השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל-אביב תשמ"ז.

16 ב"ש שטרן, תנועת הפועלות; ע' פישמן, תנועת הפועלות בארץ-ישראל, תל-אביב תרפ"ט.

17 ע' פישמן, תנועת הפועלות, עמ' 22-18.

18 ר' ינאית בן-צבי, עם הילדים בחזית, חוות הלימוד בירושלים, 1928-1946, מסדה, רמת-גן 1975, עמ' 5-9.

דירה בשכונת הבוכרים, שבקרבתה הייתה חצר מרווחת, "בעליה, היהודי הבוכרי יששכרוף נאות להחכירה לי אחרי משא ומתן ושידולים" סיפרה ינאית.¹⁹ המשתלה לעצי יער שהקימה הייתה הצעד הראשון שלה ביישום מטרתה. תחילה עבדו במשתלה רחל ינאית ואביה, ומדי פעם הצטרף אליהם עובד או עובדת.²⁰ ינאית ציפתה לצירוף פועלות למשתלה, בתקווה שזו תתפתח למשק גדול רב חברות.

בדצמבר 1921 החליט גדוד העבודה להקים פלוגה בירושלים,²¹ וחברות גדוד העבודה נענו לקריאתה של ינאית לעבוד עמה במשתלה לאחר שהעבודה בכביש מגדל הסתיימה.²² ינאית קיוותה שמעתה יצא המשק למרחב. בעזרתו של אברהם הרצפלד איש המרכז החקלאי היא הצליחה להשיג הזמנות לרבבות שתילים, "שתילי אקליפטוס לנטיעת החורש הראשון בעין-חרוד, ברושים לנטיעת שדרות בעין-טבעון [כפר יחזקאל], קזוארינות ודקלים לכפר בלפוריה. למעלה ממאה וחמישים אלף שתילים הזמנו".²³ גם ממחלקת ההתיישבות של ועד הצירים באו הזמנות לשתילים: "מכוניות עמוסות שתילים כגבעות חיות אצות-רצות מהמשתלה אל העמק".²⁴

מחסור במים היה בעיה חמורה. תחילה השתמשו במי בורות, אולם כשאלה אפסו נאלצו למצוא מקורות אחרים. ינאית ניצלה את קשריה והשיגה אישור מקצין הצבא הבריטי להשתמש בצינור המים שהועברו מבריכות שלמה העירה.²⁵ יצחק בן-צבי שהיה פעיל בארגונים שונים,²⁶ עמד בקשרים עם

- 19 ר' אלפר, בנות בניר, עם-עובד, תל-אביב תש"ו, עמ' 19.
- 20 ינאית סיפרה כי העסיקה במשתלה גם מספר ילדים יתומים ששלח "ועד יתומי המלחמה". היא הבטיחה ללמדם מקצוע אולם קרוביהם של הילדים ביקשו למצוא להם מקצוע אחר, שם, עמ' 17-15.
- 21 "גדוד העבודה וההגנה על שם יוסף טרומפלדור" נוסד בשנת 1920, מטרתו "כיבוש" העבודה בחקלאות ובעיר. הגדוד היה מבוסס בעיקרו על קומונות של פועלים. ראו: א' שפירא, "החלום ושברו - התפתחותו של גדוד העבודה 1920-1927", בדרך, חוברת ג, דצמבר 1968, חוברת ד, אוגוסט 1969; א' מרגלית, קומונה חברה ופוליטיקה, תל-אביב 1980.
- 22 ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 17; א' מנור, משקי פועלות 1911-1945: מחבורות של פועלות לבתי ספר פנימייתיים, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, אוניברסיטת תל-אביב, יוני 1987, עמ' 127.
- 23 ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 17.
- 24 שם, שם, רשימות של סוגי השתילים ומספריהם, והמקומות אליהם נשלחו מצויים ברשימותיה של ינאית, אצ"מ, S/15/21254.
- 25 אצ"מ, S 15/22482, פניות של ינאית למחלקת המים בעיריית ירושלים; ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 20.
- 26 יצחק בן-צבי השתתף ביסוד כנסת ישראל, אסיפת הנבחרים והסתדרות העובדים

פקידי שלטון המנדט ואלה פתחו לפני ינאית דלתות רבות, וכל אימת שהייתה זקוקה לסיוע, היא חזרה ופנתה אל אישים בממשלת המנדט ובמוסדות היישוב. אולם פיתוח המשק התקדם באיטיות, שטח המשתלה היה קטן, וינאית נשאה את עיניה להשגת מקום הולם להקמת משק גדול.

כאשר נודע לינאית כי הקרן הקיימת לישראל רכשה בירושלים אדמה בשכונת רחביה, בקרבת מנזר רטיסבון (בשנת 1924), היא הפעילה את קשריה לקבלת האדמה והעבירה לשם את המשתלה. אמנם האדמה ניתנה לה באופן זמני, ואולם ינאית קיוותה שלא יוציאו אותה משם. היא ביקשה לרשת את החלקה בצינורות מים לאספקת מים סדירה, ולשם כך שבה ופנתה אל העירייה, אל רשויות הצבא ומשרדי ממשלת המנדט עד שהשיגה את מבוקשה.²⁷ אולם המשתלה צרכה הרבה מים בעלות גבוהה, וינאית החליטה לחפור בור מים בתוך שטח המשתלה על מנת להגדיל את כמות המים, בור זה היה מקנה לה זכות 'חזקה' על החלקה. לשם גיוס הכסף עבור חפירת הבור פנתה אל חבריה ב"פועלי ציון" בארצות-הברית וביקשה את עזרתם. היא נענתה למעלה מן המצופה, והחליטה לרכוש בכסף שקיבלה את האדמה של המשתלה על מנת שלא יפנו אותה משם.

כעשר חברות הגדוד עבדו במשתלה ששגשגה ונעשתה למפעל הנושא את עצמו. כאשר השתתפה ינאית בישיבות של תנועת הפועלות היא הציגה את המשתלה שלה כאחד ממשקי הפועלות, אולם "התקבלה בהסתייגות בקרב חברות המשקים האחרות שלגלגו: "משק פועלות בלי משק". אך לגלוגן של חברותיה לא ריפה את ידיה, לפי עדותה: "אני איני נופלת ברוחי – המשתלה צריכה לשמש בסיס למשק הפועלות".²⁸ ינאית קיוותה שיצטרפו אליה עוד פועלות אולם בינתיים עלה על שרטון גם ההסדר עם גודד העבודה. בתום שנה לקשר ביניהם פרץ סכסוך בין ינאית לגודד, לדבריה – "הכריח אותי ביותר לעזוב את הגודד מפני שחברות אינן מסכימות להתחלף, ואינן נותנות מקום לחברות חדשות, ולמשק סגור לא אוכל להסכים".²⁹ ינאית הסבירה כי הסיבה העיקרית לפירוק השותפות עם גודד העבודה היא

(1920). בשנים 1924–1929 היה נציג הוועד הפועל של ההסתדרות בירושלים. משנת 1927 – חבר מועצת עיריית ירושלים. משנת 1931 כיהן כיו"ר הוועד הלאומי. לאחר קום המדינה נבחר לכנסת הראשונה, והיה נשיאה השני של מדינת ישראל בין השנים 1952–1963.

27 אצ"מ, S15/22482.

28 ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 23.

29 ישיבת מועצת הפועלות והמרכז החקלאי, ארכיון העבודה, IV 20/235, ד' כסלו תרפ"ה; א' מגור, משקי פועלות, הערה 138.

המשבר הפיננסי שפקד את המשתלה בשעת שפל בעבודה. שלא כמשקים אחרים שבהם היו החברות שותפות מלאות בהזקתם, המשתלה של ינאית לא התנהלה כמשק פועלות במתכונת המקובלת. החברות מגדוד העבודה לא התגוררו במקום, אלא הועסקו שם תמורת שכר. "בית דירתן של החברות היה בגדוד, ומקום עבודתן במשתלה. היינו שותפות רק לחיי עבודה", העידה ינאית. לאחר שחלה ירידה תלולה בהזמנת השתילים, מאחר והחלו לגדל שתילים במשקי הפועלות בנחלת יהודה, בפתח תקוה ובשכונת בורוכוב, וגם הקק"ל הפחיתה בהזמנות, התפתח משבר, שגרם להיפרדות מהגדוד: "היחסים האידיליים עם הגדוד באו אל קיצם. בראשי היה חלום: קשר מתמיד עם גדוד העבודה, הכשרת החברות לגדוד, אולם משנתמעטה ההכנסה באה מתיחות. הגדוד שלא ראה עצמו שותף למשתלה לא רצה לשאת בהפסדים ודרש את שכר העבודה המלא. הפירוד היה מלווה לבטים. הוכרחו לשלם את שכר העבודה, אם כי השתילים לא נמכרו, והמרכז החקלאי נטל על עצמו את חוב המשתלה, ונסתיימה הפרשה של עבודה משותפת עם הגדוד".³⁰

ייתכן שהגורמים לסכסוכים היו עמוקים יותר; הגדוד ניסה לבצר את מעמדו המשקי והכלכלי וסירב לוותר על נכס שראהו כשלו, הוא רצה להשתלט על המשתלה. המרכז החקלאי שייצג את ההסתדרות, נאבק נגד מגמה זו, ודרש לכלול את המשתלה ברשותו. סביר להניח שגם ינאית עצמה העדיפה להתנתק מהגדוד. היא ביקשה להיות עצמאית ולא רצתה להניח לגדוד להשתלט על המשתלה שלה.³¹

בדצמבר 1924 החליטה מליאת מועצת הפועלות על הפיכת המשתלה למשק פועלות.³² ינאית גייסה למשתלה קבוצה של שמונה עולות חדשות, בנות העלייה הרביעית מיד בבואן ארצה (בפברואר 1925), והשיגה כסף להקמת צריף עבורן. המשימה שעמדה בפניה הייתה מציאת שוק לשתיליה. תוך ניהול התכתבות ענפה עם גופים שונים, והסתייעות במשרדי הממשלה ופניות אל הנציב העליון, סר ג'ון צ'נסלור, הוזמנו עוד אלפי שתילים.³³ היא הפעילה את קשריה עם מוסדות היישוב והשיגה הזמנות ממחלקת ההתיישבות בסוכנות, גם קופת חולים של ההסתדרות הכללית הזמינה אצלן עבודה עבור בית החלמה "ארזה", לא רק השתילים הוזמנו אלא גם ביצוע שתילת החורשה במקום, כולל סידור גינה סביב בית החלמה.³⁴ בשנת 1926

30 ר' אלפר, בנות בניה, עמ' 24-23.

31 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 128.

32 ארכיון העבודה, IV 20/235, ט"ז כסלו תרפ"ה; א' מנור, שם, הערה 139.

33 ההתכתבות של ינאית - אצ"מ, S75/4703 S75/978; ר' אלפר, בנות בניה, עמ' 27.

34 אצ"מ, S75/4703 S75/978.

עבדו במשתלה שתיים-עשרה חברות.³⁵ אולם לא התגבשה במקום חבורה יציבה של פועלות, גם בהזמנות השתילים לא הייתה יציבות והמימון של החזקת המשתלה היה בעייתי. שטח האדמה שעמד לרשותה לא היה גדול, וינאית נשאה את עיניה להקים משק פועלות שיתבסס על ענפים שונים, אם כי ביקשה שבמוקד הפעולה יוסיף לעמוד ענף השתילים של עצי יער. ללא לאות ניסתה למצוא מקום מתאים למשק, אלא שבתוך העיר לא ניתן לרכוש שטח אדמה גדול דיו לצורכי המשק, והיא בחנה אפשרויות להעברת המשק מחוץ לעיר.

הקמת המשק בתלפיות

כצירה בקונגרס הציוני הי"ד (1925) ניסתה ינאית במהלך הדיונים שם לעשות נפשות לתכניתה להקים משק פועלות בקרבת ירושלים, ואמנם אושרה קניית קרקע למטרה זו לאחר שינאית השיגה הלוואה לשם כך. אולם איתור שטח מתאים למשק נתקל בקשיים. כמו כן מגורי קבוצת צעירות הרחק מהעיר עורר חשש בשל בעיות הביטחון החמורות באזור ירושלים. הפתרון נמצא כאשר נודע לינאית "בסודי סודות" לדבריה, כי הנציב העליון עומד להקים לו בית במזרחה של ירושלים, בפאתי שכונת תלפיות. ינאית העריכה שמקום זה יזכה לשמירה מוגברת וגם לעבודות תשתית, כגון סלילת כבישים, הנחת צינורות מים וקווי חשמל. בקרבת ארמון הנציב "תהיה פינתנו בטוחה" קבעה ינאית, ומיהרה לפנות אל הקרן הקיימת לישראל שירכשו שטח של חמישים דונם בקרבת ארמון הנציב העתיד להיבנות שם.³⁶

באותה עת כבר החל בארץ המשבר הכלכלי אשר החרף לימים והיה לחמור במשברים שידע היישוב בתקופת המנדט.³⁷ בסתיו 1925 הלך וגאה מספר המובטלים, רבים ממפעלי המלאכה והתעשייה וכן עסקי מסחר רבים שהתפתחו במהירות עם גל העלייה הגדול בשנתיים החולפות, הגיעו עד משבר ורבים מהם פשטו את הרגל. המשבר העמיק בגלל גורמים חיצוניים: התערערות מצבם הכלכלי של יהודי פולין גרמה לרבים מהם לאבד את הונם, והכלכלה בארץ שהייתה תלויה ביבוא הון מחו"ל מצאה עצמה ליד שוקת שבורה. המשק הארץ-ישראלי המצומצם התקשה לקלוט את גל העלייה הגדול בשנים 1924-1926, כאשר עלו כשישים אלף נפש בעלייה ההמונית

35 לפי דו"ח המזכירות של מועצת הפועלות, ב"ש שטרן, תנועת הפועלות, עמ' 136.

36 ר' ינאית, עם הילדים בחזית, עמ' 13.

37 ד' גלעד, הישוב בתקופת העלייה הרביעית, תל-אביב 1973, עמ' 171.

הראשונה בתולדות המפעל הציוני, שהגדילה את האוכלוסייה היהודית בלמעלה מחמישים אחוזים. הממשלה לא התערבה כאשר החל המשק לקרוס, מה גם שבריטניה עצמה סבלה מן המשבר הכלכלי בעולם, וגם בתקציב המוסדות הציוניים לא היו קרנות לשעת משבר. השנים 1926–1927 היו שנות שפל חמורות שגרמו לסגירתם של מפעלים רבים, המשבר הורגש ביותר בענף הבניין שהביא להתמוטטות "סולל בונה" – המפעל המשקי הגדול והחשוב ביותר במשק ההסתדרותי. המשבר הכלכלי השפיע על כל המערכת הכלכלית, גם בהתיישבות ובמוסדות שנתמכו בידי ההסתדרות נעצרה תנופת הפיתוח. תהליך ההתאוששות החל בשנים 1927–1928, ורק אז נעשו ניסיונות לחזור ולהמשיך בפיתוח תכניות שנעצרו בתקופת המשבר הקשה.³⁸

בשנת 1928 נרכשה האדמה בתלפיות עבור משק הפועלות, ובעזרת תנועת Pioneer Women בארצות הברית, תנועת אחות למועצת הפועלות, קיבלה ינאית הלוואות ומענקים להתחלת העבודה במשק. הנערות שעבדו במשתלה ברחביה יצאו כל יום לתלפיות להכשיר את הקרקע. בעזרת המימון שקיבלו מהמרכז החקלאי החלו בהקמת לולים, ובצריף שהוקם קבעו הצעירות את משכנן הארעי עד שיוקם שם בניין קבע. בטרם הספיקו לבסס את המשק החלו מאורעות תרפ"ט, וערביי הכפרים שבקרבת תלפיות ניסו לפרוץ לתוכו. הצעירות ששהו במקום יחד עם חבר ההגנה שהופקד שם על השמירה הצליחו להניס את התוקפים (בליל ה-2.8.1929), אולם עם התגברות ניסיונות הפריצה של הערבים הוחלט לנטוש את המשק ולשוב העירה. בשבועות שלאחר מכן עשתה ינאית מאמצים לשיקום המשק, ובעזרת המוסדות הוקם שם בניין לשיכון של כארבעים צעירות, גם מועצת הפועלות נחלצה לעזרה ופנתה אל חברות הקיבוצים להתגייס לעזרת המשק בתלפיות.³⁹

הלוואות ומענקים מן המרכז החקלאי ומוסדות אחרים וכן תרומות מארצות-הברית סייעו בשיקום הלולים והמטעים ואף הוקמה בריכת מים לספק את תצרוכת המים הגדלה והולכת במשק. ינאית לא נלאתה בחיפושה אחר משאבים נוספים. היא פנתה אל אישי ממשל וביקשה את עזרתם. מושל ירושלים שביקר במשק הסכים להוזיל עבורה את מחיר המים, וחברי מועצת העיר וכיניהם יצחק בן צבי נתנו את אישורם. ינאית טרחה כל העת על פיתוח יחסי ציבור עם אנשי השלטון ומועצת העיר, ובהם גם חברי מועצה ערבים.⁴⁰ היא ביקשה להרחיב את שטח המשק, ואולם בצד הדאגה להשגת שטח ותקציבים, הוטרדה מהעדר מועמדות לעבודה במשק. בשנת 1929 היו שם

38 שם, עמ' 171–230.

39 ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 39; ר' ינאית, עם הילדים בחזית, עמ' 24–26.

40 ר' אלפר, בנות בניר, עמ' 42; ר' ינאית, עם הילדים בחזית, עמ' 29–30.

תשע חברות בלבד, ולהרחבת המשק היה צורך בעשרות פועלות, ואלה לא נמצאו.

המשבר הכלכלי העולמי בשנת 1929 לא השפיע ישירות על ההתרחשויות במשק היהודי בארץ ישראל, אולם השפעתו השלילית העקיפה הורגשה בירידה התלולה של תרומות יהודים מארצות המערב, וגרמה למצוקה בקרנות הלאומיות. בראשית שנות ה-30 הייתה ההסתדרות הציונית נתונה במצב קשה, אווירה של דכדוך ואכזבה ואף ייאוש אחזו ברבים. בתנועה הציונית התעוררו חילוקי דעות בדבר מדיניותה לגבי צורות ההתיישבות בארץ ישראל ושיטותיה.

משקי הפועלות היו לסמל לייחודה של תנועת הפועלות והמשענת לפעילותה, אולם במהלך שנות ה-20 חלו תמורות בזיקת הגומלין שביניהם. בתחילת דרכה ביקשה הנהגת התנועה לשנות את המציאות המשקית והחברתית עבור הנשים ולכונן אותה כתנועה חברתית-פוליטית, וההכשרה המקצועית נועדה להיות גם זרוע חברתית ופוליטית של העובדות. במהלך שנות ה-20 גדל ציבור הנשים העובדות אך צרכיהן השתנו, ותנועת הפועלות נדרשה להתאים את עצמה לשינויים שהתחוללו במציאות בארץ.⁴¹ הגידול במספר העובדות בערים הביא להקמת ארגוני אימהות עובדות שתבעו ממוסדות ההסתדרות סיוע מוסדי וכלכלי להקמת מערכת שירותי רווחה בערים ובמושבות, והיה צורך להקים גני ילדים ומעונות כדי להקל על הנשים העובדות. אולם התמורות שחלו במעמדה הפוליטי של תנועת הפועלות באותו זמן צמצמו את יכולתה להתמודד עם הצרכים החדשים. תנועת הפועלות נאלצה לוותר על ייצוגה הישיר במוסדות ההסתדרות,⁴² ואיבדה את הכוח להבטיח לעצמה משאבים לפעילותה באמצעות ההסתדרות, ובלית ברירה נאלצה לחפש תמיכה של גופים אחרים. צמצום תמיכתה של התנועה הציונית חייב את התנועה לסמוך על הסיוע של ארגוני נשים בחוץ-לארץ, ואלה השפיעו על שינוי באופי פעילותה של מועצת הפועלות.⁴³

עם כל זאת סירבו מנהיגות תנועת הפועלות לסטות מהדרך שקבעו בראשית פעילותן. רחל ינאית הייתה מן הקנאיות להמשך ההכשרה החקלאית והעמקת תודעתן הסוציאליסטית של הנערות המתחנכות במשקי הפועלות. גישתה זו באה לביטוי בדבריה בקובץ דברי הפועלת:⁴⁴ "עם כל רצוננו להקיף את עניני

41 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 107-105; ב"ש שטרן, תנועת הפועלות, עמ' 137-147.

42 על סוגיה זו ראו: ד' יזרעאלי, תנועת הפועלות בא"י, עמ' 128-138.

43 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 271-273.

44 דבר הפועלת, תל-אביב, תר"ץ.

הפועלת בעיר ובכפר, את כל המתהווה והתוסס בהם – צריך הכיוון החקלאי להישאר הקו היסודי המסמל את מהות התנועה – טול את החקלאות מתוכנו ונטלת את נשמת תנועת העבודה. טול את משק הפועלות מקרב החברות – והריקות את תנועת הפועלות מתוכנה.”

אולם עם ההתעקשות על נאמנות לאידאולוגיה היה צורך לשפר את מצבם של משקי הפועלות שעמדו על סף קריסה. המציאות הכלכלית הקשה בראשית שנות ה-30 גרמה לשינויים מקיפים ומהותיים במצב המשקים, וחברות מועצת הפועלות ניסו למצוא פתרונות דחופים להצלחם.⁴⁵ בקליטת נערות שלא באו מחוגי תנועות הפועלים היה כדי ליצור תפוסה מלאה במשקים ולהבטיח את המשך תפקודם התקין. המגמה הבלתי סלקטיבית בבחירת הנערות במשקי הפועלות התבטאה גם בניסיון לקלוט עולות חדשות, בנות העלייה החמישית שהחלו להגיע ארצה מראשית שנות ה-30. ייתכן שהשינוי בגישתה של הנהגת תנועת הפועלות הושפע מהגברת התמיכה של ארגוני הנשים בחוץ-לארץ, שהביאה ליתר מחויבות לקליטת העולות החדשות, אף את אלה שרקען החברתי והאוריינטציה שלהן לא עלו בקנה אחד עם מטרותיה של תנועת הפועלות.⁴⁶

השינויים שחלו במשקי הפועלות והתמורות בדפוס המשק נבעו מהשינוי בהרכב העלייה ובממדיה. בשנים 1929–1931 עדיין הייתה עלייה מעטה בת כחמשת אלפים נפש לשנה. העלייה העובדת הייתה חלוצית, בעיקר הקבוצות מקיבוצי ההכשרה של “החלוץ”. אולם בשנת 1932 חל מפנה ומספר העולים הוכפל. בשנת 1933, לאחר עליית הנאצים לשלטון בגרמניה שולש מספר העולים והגיע למעלה מ-30.000. בגל שעלה בעקבות עליית היטלר היו פחות עולים שהשתייכו לתנועה החלוצית-הפועלית מאשר בעליות הקודמות.⁴⁷ השינויים בהרכב העלייה העלו על הפרק את ניסוחן מחדש של מטרות המשקים שנועדו לקלוט את העולות. סוגיות אלה באו לביטוי בדיוני מועצות הפועלות באותה עת, ובמקום הנרחב שניתן לשאלת “ההדרכה החברתית תרבותית” בדיונים על משקי הפועלות.⁴⁸

45 ב"ש שטרן, תנועת הפועלות, עמ' 136; א' מנור, משקי פועלות, עמ' 303–281.

46 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 303–278.

47 י' גלבר, מולדת חדשה, עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933–1948, ירושלים 1990, עמ' 223–222.

48 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 276–278.

ממשק פועלות לחוות לימוד לנערות

המצוקה של משקי הפועלות חייבה את הנהגת תנועת הפועלות למצוא דרכים חדשות להבטחת המשך קיום המשקים. הצמצום במספר הפועלות שפנו למשקים איים על המשך פעילותם, לכן העלו הצעה להפוך את משקי הפועלות לחוות לימוד לנערות למקצועות החקלאות ולענפי תעסוקה אחרים. מתוך מגמה זו התקבלה החלטה בוועידה הרביעית של תנועת הפועלות להסב אחד ממשקי הפועלות לחוות לימוד "כדי לאפשר לנערה בגיל רך הכשרה חקלאית".⁴⁹ שם לא הוחלט באיזה מהמשקים ייעשה השינוי. רחל ינאית החליטה על דעת עצמה שהמשק בתלפיות הוא שיסב את ייעודו ויהפוך לחוות לימוד לנערות צעירות לאחר סיום בית הספר היסודי. מועצת הפועלות לא הובאה בסוד העניין, זו הייתה פרי יזמתה האישית והבלעדית של ינאית, והתבצעה "במחתרת" במטרה להעמיד את מועצת הפועלות בפני עובדה מוגמרת.⁵⁰

הצעד הראשון היה להשיג תקציב למימון השינויים במשק ולהפיכתו לחוות לימוד, וכמו כן היה צורך לגייס צוות של מדריכים ומורים עבור התלמידות המיועדות ללימוד בחוות הלימוד. אף כאן נקטה ינאית יזמה עצמאית: היא התקשרה עם "הסנה", חברה לביטוח, לאחר שנודע לינאית כי הם מבקשים למצוא בית מחוץ לעיר למשך שבועות אחדים בקיץ, שישמש מקום הבראה למבוטחים בחברה. בהכנסות מהשכרת המבנים במשק ביקשה ינאית לממן את הסבתו לחוות לימוד.⁵¹

תחילה חשבה ינאית לקלוט במוסד שלה את בנות הארץ, בעיקר את "בת המשפחה העובדת שנולדה על ברכי התנועה", אך לאחר מכן פנתה לקליטת נוער מגרמניה.⁵² נראה כי השינוי בהרכב התלמידות נבע ממיעוט הבנות שהגיעו לחווה בתלפיות, ובעיקר ממצוקת התקציב שנוצרה כתוצאה מכך. לינאית נודע על ראשית התארגנותה של "עליית הנוער" בגרמניה, ועל ההסדר שנקבע שהורי הבנות העולות מתחייבים לממן את הוצאות קיומן ולימודיהן של הנערות במוסדות בארץ. סכומי הכסף שבהם נתחייבו ההורים היו גבוהים למדי, והם ניתנו מראש, או בהתחייבות למשך שנתיים שכללה ערבות בנקאית. לפי התכנית, עתידה כל קבוצה של נערות לשהות במוסד לימודי במשך שנתיים. זה היה עשוי להיות בסיס חשוב לתקצוב החווה, והבטיח גם

49 ר' אלפר, בנות בנר, עמ' 50.

50 א' מנור, משקי פועלות, עמ' 282.

51 שם, שם.

52 ר' אלפר, בנות בנר, עמ' 51.

את סדירותם ויציבותם של התשלומים למשך תקופה ארוכה יחסית. ינאית ידעה פרטים על תכניות אלה עוד טרם נודעו בציבור הרחב. יצחק בן-צבי שכיהן כיו"ר הוועד הלאומי היה חבר בוועדה של עליית הנוער במחלקה ליישוב יהודי גרמניה שהוקמה בסוכנות היהודית.⁵³ המידע על הדיונים בוועדה הגיע לינאית והיא החליטה להקדים אחרים ולנקוט יזמה עצמאית גם בתחום זה.⁵⁴ הבאת נערות מגרמניה הותנתה בהשגת רישיונות עלייה, אלה היו נתונים בידי שלטונות המנדט והוענקו לסוכנות לפי מכסה שנקבעה על פי קריטריונים שונים.⁵⁵ ינאית פנתה ישירות אל אלברט חיימסון, ראש מחלקת ההגירה של ממשלת המנדט, וביקשה לקבל סרטיפיקטים לנערות מגרמניה. סייעה לה היכרותה עם חיימסון מתוך קשריו של בן-צבי בתוקף תפקידו בוועד הלאומי. עם הסרטיפיקטים פנתה ינאית אל ה"יודישע יוגענד הילפע" (Judische Jugendhilfe) הגוף שהוקם בגרמניה לארגון קבוצות בני הנוער בגרמניה שהתעתדו לעלות ארצה.⁵⁶

על המגעים עם ה"יוגענד הילפע" בגרמניה ועל המשא ומתן עם השלטון הבריטי לקבלת סרטיפיקטים עבור עליית הנוער הייתה מופקדת הנרייטה סאלד, שמונתה לראש לשכת עליית הנוער ליד המחלקה ליישוב יהודי גרמניה בסוכנות.⁵⁷ סאלד לא ראתה בעין יפה את יזמותיה העצמאיות של ינאית בפניותיה הישירות לגרמניה ואל מחלקת ההגירה של רשות השלטון המנדטורית. במקרים אחרים שניסו לעקוף את משרדה, גילתה סאלד התנגדות נחרצת,⁵⁸ אך בשל מעמדם של יצחק בן-צבי ורחל ינאית, נמנעה סאלד מתגובה חריפה על דרך פעולתה של ינאית, אך התרעומת שלה ניכרה במערכת היחסים שהתפתחה ביניהן בהמשך, וגם השפיעה על מהלך קליטת בנות עליית הנוער בחוות הלימוד בתלפיות.⁵⁹

53 אצ"מ, S 75/6, בוועדה השתתפו עם בן-צבי: הנרייטה סאלד, מ' אוסישקין, ע' ניומן, י' אלישר וד' סירקיס. ועדה זו נקראה "ועד הנאמנים" ופעלה במסגרת הוועד המאוחד ליישוב יהודי גרמניה בארץ ישראל. ראו מכתבה של ה' סאלד להנהלת הסוכנות, 15/10/33.

54 ינאית תיארה מהלך זה כאילו לא היא יזמה אותו אלא נעשה בלחץ מהחוג: "עוד בטרם פורסם יסוד החווה, הציפו אותנו מכתבי בקשה מגרמניה, מאוסטריה, מצ'כוסלובקיה". ראו מגור, משקי הפועלות, עמ' 283.

55 א' חלמיש, מדיניות העלייה והקליטה של ההסתדרות הציונית, 1931-1937, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, אוניברסיטת תל-אביב 1995.

56 על ההתכתבות של ינאית בעניין זה, אצ"מ, S 75/11.

57 על הקמת עליית הנוער ראו: י' גלבר, מולדת חדשה, עמ' 186-221; ר' גת, מפעל עליית הנוער 1933-1939, קתדרה, 37, ירושלים, תשרי תשמ"ד, עמ' 149-176.

58 אצ"מ, S 75/11, בפניותיה של סאלד לליכנשטיין בברלין, 14.12.33. 17.12.33.

59 במאמרי: "בין שני עולמות: הנרייטה סאלד ורחל ינאית בן-צבי על קליטת עליית

הקבוצה הראשונה, שמנתה עשרים ואחת בנות, באה מגרמניה לחוות הלימוד בתלפיות במרס 1934.⁶⁰ אל נערות אלה הצטרפו נערות מגרמניה שעלו עם הוריהן, וכך היו שם נערות ילידות הארץ שבאו ללמוד בחווה. הקבוצה כולה מנתה ארבעים וארבע בנות.

הקושי הגדול התעורר בקליטת הבנות שבאו מגרמניה במסגרת עליית הנוער. מראשית בואן של הנערות לחווה בתלפיות התגלו קשיים בקליטתן במקום. חדורה ברוח שליחות קיוותה ינאית לחנך את העולות ברוח האידאליים של הפועלות בעלייה השנייה, לא רק בהכשרתן במישור המקצועי, אלא ביקשה גם לחנך אותן ולהקנות להן את עולם הערכים שלה. אולם הנערות שבאו רובן מרקע חברתי בורגני, לא עלו מתוך מניעים אידאולוגיים, אלא בחיפוש מפלט מפני המצוקה בגרמניה הנאצית עד יעבור זעם. זו הייתה גם תקוותם של ההורים, שביקשו לשמור על קשר הדוק ביניהם, ולשמר את תפיסות העולם שלפיהן גדלו ואליהן ביקשו לשוב בבוא העת.⁶¹ רוב הנערות העולות לא היו חניכות תנועות נוער ציוניות, והאידאולוגיה של תנועות הפועלים הייתה זרה להן. החיפזון בארגוןן ובהסעתן ארצה אף לא איפשר להציג בפניהן את טיבם ותנאיהם של המקומות אליהם נועדו להגיע. אכזבתן של הנערות שהגיעו לחווה החקלאית בתלפיות הייתה גדולה. הן לא היו מרוצות מבידודן בחברת בנות בלבד, הן לא היו מוכנות לעבודה מאומצת, ובייחוד לא לעבודות חקלאיות מפרכות. הן התאכזבו מרמת החיים הדלה בחווה, והתקשו להסתגל למרות ולמשמעת הקפדנית שהשליטה ינאית בחווה.⁶² הפער בין הציפיות ובין עמדותיה של ינאית יצרו עד מהרה קונפליקטים ביניהן. ינאית קיוותה שתוכל לכפוף את הנערות למרותה, אולם הנערות גילו התנגדות ולא רצו לקבל את תכתיביה, והירבו להתלונן במכתבים להוריהן, ואלה פנו אל המארגנים של עליית הנוער בברלין. הנרייטה סאלד נאלצה לפנות לינאית וביקשה לברר את התלונות.⁶³ בהתכתבות בין ינאית להנרייטה סאלד בולט העימות ביניהן על טיב הטיפול בנערות. התנגשות זו נבעה מנקודות המבט השונות ומסדרי העדיפות שכל אחת מהן הציבה לעצמה. ינאית רצתה בראש וראשונה בהמשך פעילותה של החווה באותה מתכונת ובהתאם למטרות שהציבה בעת ייסודה, ואילו סאלד ראתה את תפקידה בטיפול אישי בכל נער ונערה, בדאגה לכל שלבי הקליטה במוסדות

הנוער בשנות השלושים", קתדרה, 98, טבת תשס"א, עמ' 123-142.

60 אצ"מ, S 1/751.

61 שם, שם. וראו ד' הכהן, "בין שני עולמות".

62 ר' אלפר, בנות העיר, עמ' 51-52.

63 אצ"מ 51/751 התכתבות של סאלד עם ברלין ועם ינאית.

השונים, והתאמצה למלא את משאלותיהם. לא היה נושא שהיה מחוץ לתחום התעניינותה וטיפוליה של סאלד. היא נכנסה לכל פרט, הייתה תקיפה, עמדה על דעתה ודרישותיה, ואלה לא היו נוחים למוסדות בהם התחנכו בני הנוער.⁶⁴ היא טיפלה גם בהעברת נערות שביקשו לעבור לקיבוצים.⁶⁵ ינאית לא ראתה בעין יפה את התערבותה של סאלד, ובייחוד יצא זעמה על הגיבוי והסיוע שנתנה לבנות שביקשו לעזוב את החווה ולעבור למקומות אחרים. הייתה זו פגיעה ביוקרת החווה וגם פגיעה במאזן התקציבי. ינאית דרשה המשך התשלום עבור הנערות העוזבות, בטענה שצוות המורים והמדריכים נשכר לשנה, ותשלומי הנערות הן הבסיס התקציבי לכיסוי ההוצאות. מאידך גם הקיבוצים לא יכלו לוותר על תשלומיהן, ובנושא זה כמו בנושאים אחרים התנהלו ויכוחים בין ינאית לסאלד.⁶⁶ לאחר שנת שהייה במשק של ינאית החליטו בנות עליית הנוער לעזוב, וסאלד לא שלחה לשם קבוצות נוספות של עליית הנוער.

בשנים 1936-1937 התאמצה ינאית לקלוט בחוות הלימוד בנות מהארץ, ביניהן גם עולות מגרמניה שהגיעו ארצה עם משפחותיהן ולא דרך עליית הנוער. כל מחזור כלל כארבעים בנות.⁶⁷ אותה עת, ימי המרד הערבי, התערער הביטחון בארץ בייחוד בדרכים וביישובים שנמצאו בלב אוכלוסייה ערבית. לחוות הלימוד שבקרבת כפרים ערביים נדרשו מאמצים לתגבר את השמירה כדי להדוף ניסיונות פגיעה בתלמידות. ינאית שהייתה מעורבת בפעילות ההגנה עשתה מאמץ לגונן על החווה ועל בנות טיפוחיה.

בשנת 1938 חלה הסלמה חמורה במצב היהודים בגרמניה והתדרדרות קשה גם במצבם של היהודים בארצות אחרות באירופה. מפולין, מרומניה, מצ'כוסלובקיה ועוד באו קריאות נואשות להגדיל את מספר העולים במסגרת עליית הנוער. היה צורך להכין במהירות מקומות קליטה עבור הבאים. מועצת הפועלות קיבלה אף היא סרטיפיקטים עבור נערות עולות, וינאית שרצתה לחדש את הקשר עם עליית הנוער, שכנעה את מועצת הפועלות למסור לה חמישה-עשר סרטיפיקטים עבור נערות מפולין ומרומניה שיבואו לחווה בתלפיות. הנס בייט, עוזרה של סאלד בעליית הנוער, נכנס למשא ומתן עם ינאית בקשר לקליטת נערות אלה.⁶⁸ אולם התברר שלא ניתן להעלות את כל

64 בגישה זו התמידה סאלד בכל המקומות שאליהם נשלחו ילדי עליית הנוער: אצ"מ, S75/11, 5.4.1934, 28.9.1931, 26.9.1934, ועוד.

65 אצ"מ, S 75/11, מסאלד ללנדאואר, 7.3.19.34.

66 ההתכתבות בין סאלד לינאית, אצ"מ, S 75/11, S 75/158.

67 ארכיון העבודה, VI/126/235.

68 אצ"מ, S 75/470.

המועמדות לעלייה משום שמפולין ומרומניה הודיעו שאין כל אפשרות לגבות מההורים שהתרוששו את סכומי הכסף שנדרשו עבור החזקת הבנות במוסדות בארץ, והממשלה הבריטית התנתה את מתן הסרטיפיקטים בתשלום מראש או בערבות בנקאית לתשלום עבור הוצאות מחייתם ולימודיהם של הנערים העולים. נעשה ניסיון לערוך בלונדון מגבית לצורך זה, אך הדבר התעכב, ובינתיים הגיעו לחווה רק חמש בנות מרומניה.⁶⁹

בשנת 1939 גבר המתח באירופה והתקבלו בנות נוספות לחווה. הן לא באו יחד אלא בודדות או בקבוצות קטנות, ומספרן הגיע עד שמונים בנות במחזור. לאחר פרוץ מלחמת העולם פחת מספר העולות ורוב הבנות בחווה היו בנות הארץ.⁷⁰ בשנות המלחמה פסקה כמעט לגמרי עליית הנוער מאירופה, ואז הופנתה תשומת הלב של תנועת הפועלות אל הנערות בנות הארץ, רובן משכבה סוציו-אקונומית נמוכה, במגמה להעניק להן הכשרה מקצועית.

מאורעות מלחמת העולם השתקפו בהרכב תלמידי החווה. החווה בתלפיות פסקה להיות מוסד אקסקלוסיבי להכשרת נערות, והיא קלטה קבוצות של בנים ובנות שהועלו ארצה, והיה צורך במקומות קליטה זמינים עבורם, לעתים לתקופות קצרות למשך שבועות או חודשים אחדים. לא רק בני נוער נשלחו לחווה, אלא גם ילדים בגיל בית הספר היסודי. כך אירע כאשר הגיעו ארצה "ילדי טהרן", ילדים פליטי השואה שנדדו מפולין לערבות סיביר ומרחבי ברית-המועצות, עד שהגיעו לטהרן ושם רוכזו על ידי אנשי הסוכנות היהודית והועלו ארצה (1943).⁷¹ לחווה בתלפיות נשלחו חמישים וארבעה מילדי טהרן לשהייה בת שבועות אחדים עד שהוחלט לאילו מוסדות יישלחו. באותה עת הגיעה לחווה גם קבוצה של ילדים מלבנון וסוריה שהוכרחו ארצה באופן בלתי לגאלי. אחריהם באה קבוצת נערים מיוון ומבולגריה שרוכזו תחילה בבתי עולים, והוחלט להעבירם לחווה בתלפיות.⁷² תקופת המלחמה הביאה עמה מפנה באופיה של החווה בתלפיות. אמנם ינאית ביקשה להמשיך ולטפח את לימודי החקלאות, ואולם המסגרת המקורית שנועדה להכשרת נערות בלבד השתנתה. המציאות של ימי המלחמה היא שהכתיבה את הרכב התלמידים וגילם, ובאותה תקופת חירום לא היה ניתן להמשיך במימוש הרעיונות והמטרות שהציבה ינאית בעת הקמת החווה, ומגמה זו נמשכה גם בתקופה שאחרי המלחמה, ונקלטו בחווה ילדים וילדות מניצולי השואה.⁷³

69 אצ"מ, S 75/470 התכתבות בין ורשה לעליית הנוער בא"י: 11.8.38 .31.8.38.

70 אצ"מ S 75/977.

71 ע' שייך, "פרשת ילדי טהראן: היישוב בארץ-ישראל במבחן הקליטה של ילדים ניצולי השואה", חיבור לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1991.

72 ינאית, עם הילדים, עמ' 79-76.

73 בעת שגברו הקרבות במלחמת העצמאות בחודשי הקיץ בשנת 1948 נאלצה ינאית

סיכום

יזמותיה של ינאית בהקמת חוות לימוד לנערות היו בעלות ייחוד בדרך הקמתם וארגונם של המשק והחווה בירושלים. היא ביקשה להיות עצמאית בפעולותיה, נקטה יזמות והסתגלה לתמורות. היא נעזרה במוסדות אך גם אילצה אותם לתת הסכמתם ליזמותיה. היא התאמצה למצוא נתיבים לאלה שבידם לסייע לה, יצרה קשרים עם בעלי השפעה במוסדות היישוב ובממשל, ובלבד שתוכל להמשיך ולממש את מטרותיה.

ינאית הילכה בגדולות. היא ראתה עצמה כמחוללת שינויים לא רק במפת ההתיישבות בארץ, אלא כסוללת דרכים חדשות בחברה, ובכלל זה במעמדה של האשה. היא הרבתה לפעול במעגלים שונים, הייתה חברה במוסדות היישוב, והבליטה את פעילותה במטה ההגנה בירושלים. רצונה היה לשמש מופת אישי, כמי שמבקשת להראות כי נחישותה של האשה, כישרונותיה ואישיותה, הם המפתח להצלחתה. היא עשתה כדי למנוע את קיפוחן ואת הפלייתן של הנשים ופעלה לקידומן על ידי הקניית ידע והכשרה מקצועית, ובמיוחד בתחום הקשה של עבודה חקלאית, אבל בו בזמן ביקשה להבליט את שוויון מעמדה בחברה הגברית ושותפותה במפעליהם. שניות זו שהתקיימה בה אפיינה למעשה את נשות העלייה השנייה כולן.

במחקרה על מאבק הנשים לשוויון מציינת דבורה ברנשטיין כי בקרב פעילות העלייה השנייה שביקשו לחולל שינוי במעמד הנשים הסתמנו שתי מגמות:⁷⁴ אחת שאפה לשינוי יסודי, לכיטול אי השוויון וליצירת יחסים שוויוניים בין נשים לגברים. המגמה האחרת חתרה לשינוי מוגבל יותר, לצמצום אי השוויון ולכיטול היבטיו הפוגעים ביותר. גם ביחס להיקף השינוי היו שתי גישות, זו שאפה לשינוי אשר ישנה את היחסים בכל התחומים החברתיים, הכלכליים והאישיים, וזו שהתמקדה בשינוי של תחום ספציפי, כגון התעסוקה, כתחום בעל חשיבות מיוחדת העומד בפני עצמו.⁷⁵

דומה שינאית גילמה את הגישה השנייה, הן ביחס למהות השינוי הנשאף והן ביחס להיקפו. בכל פעילותה הפגינה את הפוטנציאל הגלום באשה להשגת מעמד של שוויון בפעילות הציבורית ובתחום הפוליטי. ערה למעמדן

לנטוש את החווה בתלפיות, והעבירה את פעילותה לעין כרם, שכונה ערבית נטושה במערב ירושלים. שם הקימה בית ספר להכשרה חקלאית לנוער, אותו הועידה להחליף את החווה שבתלפיות. בנייני חוות הלימוד בתלפיות נמסרו לאוניברסיטה העברית להקמת תחנת ניסיונות בגנטיקה. ראו: ינאית, עם הילדים, עמ' 121-147.

74 ד' ברנשטיין, אשה בארץ-ישראל, עמ' 15.

75 שם, שם.

הנחות של הנשים בתחום התעסוקה, סברה שבהכשרתן למיומנויות הולמות ובקידומן יושג השוויון במישור התעסוקה, והוא יקרין על המערכות האחרות. היא האמינה כי השגת עצמאות כלכלית תשפיע על מעמדן ומעורבותן של הנשים בתחום הציבורי ובמערכת הפוליטית. שלא כמו מגמות פמיניסטיות שהתפתחו מאוחר יותר, ינאית לא נטרדה רק מחוסר השוויון של הנשים, היא הייתה חדורה תודעת שליחות לאומית. המחויבות למטרות אידאולוגיות אפיינו את החוגים הרדיקליים בתנועה הציונית. הם ראו את היחיד בנושא אידאליים קולקטיביים וכפוף להם. הם תבעו מהפרט לוותר על אינטרסים פרטיים ולדחות סיפוקים אישיים. ינאית סברה כי המאבק לקידום האשה ישתלב בשליחות זו. משום כך לא הניחה לבנות שהתחנכו בחווה לבחור את דרכן לפי נטיות לבן, אלא ביקשה לגייס אותן למאבק הלאומי-הציוני מתוך שאיפה לרפורמה חברתית פמיניסטית משולבת בשליחות לאומית.

הפעילות במשק בתלפיות ואחר כך בחווה הונעה מכוח שאיפות ומטרות שהציבה ינאית ושיקפה את עמדותיה. בחוות הלימוד שהקימה בירושלים היא הטביעה את חותם אישיותה. אולם במהלך התפתחותה של החווה השתקפו גם התנאים הפוליטיים והכלכליים ששררו בארץ ישראל וגם האילוצים הרבים שבהם פעל היישוב היהודי בשנות המנדט. הקשיים הכלכליים בשנות העשרים, והמאבק הפוליטי של היישוב היהודי בארץ ישראל שהסלים בשנות השלושים, הציבו מכשולים רבים בקידום תכניותיה. אולם המפנה הגדול חל בעת מלחמת העולם השנייה, שעה שהמציאות הטרגית בקהילות ישראל באירופה יצרה צורך דחוף לקלוט את ניצולי השואה בכל מוסדות החינוך בארץ. התמורות בחוות הלימוד בתלפיות הושפעו מן המאורעות שהתחוללו באירופה ומן ההתפתחות המדינית בארץ בעת המאבק על הקמת המדינה בשנות הארבעים, והם שחרצו את גורל החווה.